MARKAZIY OSIYO DAVLATLARINING AFG‘ONISTON BILAN CHEGARA XAVFSIZLIGI VA MIGRATSIYA JARAYONLARIGA MILLIY YONDASHUVLARI

Sevara Sadullayeva
O’zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Xalqaro munosabatlar 4-bosqich talabasi
Email: @sevarasadullayeva05gmail.com
Ilmoy rahbar: S.f.d., dots. F.O. Qo’ysinova

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarining Afg‘oniston bilan chegara xavfsizligini ta’minlash va migratsiya jarayonlarini boshqarish borasidagi milliy yondashuvlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda chegara xavfsizligining nazariy asoslari (realizm, liberalizm va konstruktivizm yondashuvlari) yoritilib, Afg‘oniston bilan chegaralarning geosiyosiy va geografik xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, noqonuniy migratsiya, transchegaraviy jinoyatchilik va gumanitar bosimning mintaqaviy xavfsizlikka ta’siri tahlil etiladi. O‘zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston misolida milliy xavfsizlik strategiyalarining o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, chegara xavfsizligini ta’minlash faqat harbiy choralar bilan cheklanmay, balki iqtisodiy rivojlanish, xalqaro hamkorlik va inson xavfsizligi tamoyillari bilan uyg‘un holda amalga oshirilishi lozim.

Kalit so‘zlar: Chegara xavfsizligi, Afg‘oniston, Markaziy Osiyo, migratsiya, noqonuniy migratsiya, transchegaraviy jinoyatchilik, narkotrafik, terrorizm, gumanitar inqiroz, milliy xavfsizlik, xalqaro hamkorlik, geosiyosat, inson xavfsizligi, chegara boshqaruvi, xavfsizlik siyosati.

Chegara xavfsizligi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida davlat suvereniteti va hududiy yaxlitligini ta’minlashning asosiy komponentlaridan biri hisoblanadi. U nafaqat davlat hududini tashqi tahdidlardan himoya qilish, balki

noqonuniy migratsiya, transmilliy jinoyatchilik, terrorizm va kontrabanda kabi xavflarning oldini olishni ham o‘z ichiga oladi. Shu bois chegara xavfsizligi masalasi an’anaviy harbiy yondashuvdan tashqariga chiqib, kompleks va ko‘p darajali tizim sifatida qaralmoqda. Nazariy jihatdan chegara xavfsizligini tushuntirishda bir nechta yondashuvlar mavjud. Realistik paradigma chegara xavfsizligini davlatning asosiy funksiyasi sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, davlatlar o‘z hududlarini maksimal darajada nazorat qilish orqali milliy manfaatlarini himoya qiladi. Shu nuqtai nazardan, chegara bu xavfsizlikning birinchi chizig‘i hisoblanadi. Liberal yondashuv esa chegara xavfsizligini xalqaro hamkorlik va institutlar bilan bog‘laydi. Bu nazariyaga ko‘ra, globalizatsiya sharoitida xavfsizlikni faqat milliy darajada ta’minlash yetarli emas. Davlatlar o‘zaro axborot almashuvi, qo‘shma operatsiyalar va huquqiy mexanizmlar orqali tahdidlarga qarshi kurashadi.

Konstruktivistik yondashuv chegara xavfsizligini ijtimoiy konstruksiya sifatida ko‘radi. Bu yondashuvga ko‘ra, “tahdid” tushunchasi ob’ektiv emas, balki ijtimoiy va siyosiy kontekstda shakllanadi. Masalan, migratsiya ayrim davlatlar uchun iqtisodiy imkoniyat sifatida qaralsa, boshqalari uchun xavfsizlik tahdidi sifatida talqin qilinadi.

Afg‘oniston bilan bog‘liq holatda chegara xavfsizligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu mamlakat bilan chegaradosh hududlar ko‘pincha murakkab geografik sharoitga ega bo‘lib, ularni to‘liq nazorat qilish qiyin. Bu esa noqonuniy harakatlar, jumladan, terroristik guruhlar harakati va narkotrafik uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Markaziy Osiyo davlatlari uchun Afg‘oniston bilan chegara xavfsizligini ta’minlash strategik vazifa hisoblanadi. Ayniqsa, O‘zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston uchun bu masala bevosita milliy xavfsizlik bilan bog‘liq. Ushbu davlatlar chegaralarni mustahkamlash, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va qo‘shma hamkorlikni rivojlantirish orqali tahdidlarga qarshi kurashmoqda.

Shu bilan birga, chegara xavfsizligi faqat harbiy choralar bilan cheklanmaydi. U iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy omillar bilan uzviy bog‘liq. Masalan, chegaradosh

hududlarning rivojlanmaganligi noqonuniy faoliyat uchun sharoit yaratishi mumkin. Shu sababli chegarani himoya qilish bilan bir qatorda, ushbu hududlarni rivojlantirish ham muhim hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, chegara xavfsizligi zamonaviy xavfsizlik tizimining ajralmas qismi bo‘lib, u ko‘p darajali va kompleks yondashuvni talab etadi. Ayniqsa Afg‘oniston omili ushbu masalaning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Afg‘oniston bilan chegaradosh hududlar Markaziy Osiyo xavfsizlik tizimida alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu chegaralar nafaqat geografik ajratish chizig‘i, balki turli siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik jarayonlari kesishadigan murakkab geosiyosiy makon hisoblanadi. Shu sababli Afg‘oniston bilan chegaralarning xususiyatlarini tahlil qilish mintaqaviy xavfsizlikni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Markaziy Osiyoda Afg‘oniston bilan chegaradosh uchta davlat mavjud: O‘zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston. Ushbu davlatlarning har biri bilan chegaraning uzunligi, geografik sharoiti va nazorat darajasi turlicha bo‘lib, bu xavfsizlik siyosatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, O‘zbekistonning Afg‘oniston bilan chegarasi nisbatan qisqa (taxminan 144 km) bo‘lsa-da, u Amudaryo orqali o‘tadi va asosiy transport yo‘llari bilan bog‘langan. Bu esa uni strategik jihatdan muhim, ammo nisbatan boshqariladigan hududga aylantiradi.

Tojikiston bilan chegaralar esa ancha uzun va murakkab relefga ega. Tog‘li hududlar, qiyin kirib boriladigan joylar va nazorat qilish qiyin bo‘lgan yo‘llar ushbu hududni xavfsizlik nuqtai nazaridan zaiflashtiradi. Aynan shu sababli terroristik guruhlar va noqonuniy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi tarmoqlar ushbu hududdan foydalanishga intiladi. Turkmaniston bilan chegaralar esa ko‘proq cho‘l hududlar orqali o‘tadi. Bu yerda aholi zichligi past bo‘lsa-da, nazorat tizimining yetarli darajada mustahkam emasligi xavf omillarini yuzaga keltiradi. Shu sababli har bir davlat o‘zining geografik sharoitidan kelib chiqib, alohida xavfsizlik strategiyasini ishlab chiqmoqda. Afg‘oniston chegaralarining yana bir muhim xususiyati ularning “poroz” (o‘tkazuvchan) xarakterga ega ekanligidir. Tarixiy jihatdan ushbu hududlarda etnik,

qabila va iqtisodiy aloqalar mavjud bo‘lib, bu chegaralarning qat’iy ajralish chizig‘i sifatida shakllanishiga to‘sqinlik qiladi. Natijada noqonuniy migratsiya, kontrabanda va radikal guruhlar harakati uchun imkoniyatlar saqlanib qolmoqda.

Geosiyosiy nuqtai nazardan, Afg‘oniston bilan chegaralar yirik davlatlar manfaatlari to‘qnashadigan hudud sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ushbu hududda xavfsizlikni ta’minlash faqat mintaqaviy davlatlar emas, balki global aktorlar uchun ham muhimdir. Bu esa chegara xavfsizligini xalqaro siyosatning bir qismiga aylantiradi. Shu bilan birga, Afg‘oniston bilan chegaralar iqtisodiy imkoniyatlar manbai ham hisoblanadi. Transport yo‘llari, savdo aloqalari va energetik loyihalar ushbu hududning strategik ahamiyatini oshiradi. Biroq xavfsizlik tahdidlari ushbu imkoniyatlardan to‘liq foydalanishga to‘sqinlik qilmoqda. Afg‘oniston bilan chegaralar murakkab geosiyosiy makon bo‘lib, u xavf va imkoniyatlarni birlashtiradi. Ushbu hududni samarali boshqarish uchun harbiy, iqtisodiy va diplomatik choralarni uyg‘unlashtirish zarur.

Ko‘plab fuqarolar ish va daromad izlab qo‘shni davlatlarga noqonuniy yo‘llar bilan kirishga harakat qiladi. Bu esa chegaralarda nazoratni murakkablashtiradi va noqonuniy iqtisodiy faoliyatni kuchaytiradi. Bu turdagi migratsiya odatda zo‘ravonlik, siyosiy ta’qib yoki tabiiy ofatlar natijasida yuzaga keladi. Afg‘onistonda ushbu omillar bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lgani sababli migratsiya oqimi barqaror xarakter kasb etgan. Markaziy Osiyo davlatlari uchun noqonuniy migratsiya bir nechta xavf omillarini keltirib chiqaradi. Birinchidan, bu xavfsizlik tahdidini oshiradi, chunki migratsiya oqimlari ichida radikal elementlar yashirinib kirishi mumkin. Ikkinchidan, bu ijtimoiy infratuzilmaga bosimni kuchaytiradi. Ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar tizimi qo‘shimcha yuklama ostida qoladi.

Mazkur jinoyatchilikning yana bir muhim jihati uning terrorizm bilan o‘zaro bog‘liqligidir. Ko‘plab terroristik guruhlar o‘z faoliyatini moliyalashtirish uchun noqonuniy iqtisodiy faoliyatdan foydalanadi. Bu esa xavfsizlik tahdidlarini yanada

kuchaytiradi. Markaziy Osiyo davlatlari uchun transchegaraviy jinoyatchilik bir nechta xavf omillarini keltirib chiqaradi. Birinchidan, bu davlat xavfsizligini zaiflashtiradi. Ikkinchidan, iqtisodiy tizimga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, ijtimoiy barqarorlikni izdan chiqaradi. Ushbu muammoga qarshi kurashish uchun davlatlar o'rtasida hamkorlik zarur. Axborot almashuvi, qo'shma operatsiyalar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik bu borada muhim rol o'ynaydi. Transchegaraviy jinoyatchilik zamonaviy xavfsizlik tizimining murakkab muammosi bo'lib, u kompleks va muvofiqlashtirilgan yondashuvni talab etadi.[1]

Chegara xavfsizligini ta'minlash zamonaviy sharoitda faqat milliy darajadagi choralar bilan cheklanib qolmaydi. Transmilliy tahdidlar xarakteri davlatlarni o'zaro hamkorlik qilishga majbur etmoqda. Shu bois xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar chegara xavfsizligini mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. Xalqaro hamkorlikning asosiy yo'nalishlaridan biri axborot almashuvi va razvedka hamkorligidir. Bu orqali davlatlar terrorizm va jinoyatchilik tahdidlariga tezkor javob bera oladi. Ayniqsa Markaziy Osiyo davlatlari uchun bu juda muhim, chunki ular umumiy xavfsizlik makonida joylashgan. O'zbekiston-Afg'oniston chegarasi xavfsizlik va hamkorlikning uyg'unlashgan modeli sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu yondashuv boshqa mintaqaviy davlatlar uchun ham samarali tajriba bo'lishi mumkin.[2]

Tojikiston-Afg'oniston chegarasi Markaziy Osiyodagi eng murakkab va xavfli hududlardan biri hisoblanadi. Ushbu chegara uzunligi 1300 kilometrdan ortiq bo'lib, asosan tog'li va qiyin nazorat qilinadigan hududlar orqali o'tadi. Bu esa xavfsizlik nuqtai nazaridan jiddiy muammolarni yuzaga keltiradi. Geografik sharoit ushbu hududning asosiy zaifligidir. Tog'li hududlar, tor yo'llar va nazorat qilish qiyin

[1] Shelley, L. (2014). Dirty Entanglements: Corruption, Crime, and Terrorism. https://www.cambridge.org

[2] Asian Development Bank. (2020). Central Asia Regional Economic Cooperation. https://www.adb.org

bo‘lgan joylar terroristik guruhlar va jinoyatchilik tarmoqlari uchun qulay imkoniyat yaratadi. Natijada ushbu hudud orqali noqonuniy faoliyat keng tarqalgan. Tojikiston uchun yana bir muhim muammo iqtisodiy imkoniyatlarning cheklanganligidir. Chegara hududlarida yashovchi aholi ko‘pincha kambag‘allik sharoitida yashaydi. Bu esa ularni noqonuniy faoliyatga jalb etilish xavfini oshiradi. Xususan, narkotrafik va kontrabanda ushbu hududlarda keng tarqalgan.

Turkmaniston-Afg’oniston chegarasi Markaziy Osiyodagi o‘ziga xos xususiyatlarga ega hududlardan biri hisoblanadi. Ushbu chegara asosan cho‘l hududlar orqali o‘tadi va aholi zichligi nisbatan past. Biroq bu uning xavfsizlik nuqtai nazaridan kam ahamiyatli ekanligini anglatmaydi. Aksincha, nazorat tizimining murakkabligi ushbu hududni xavfli hududlardan biriga aylantiradi. Turkmanistonning asosiy xususiyati — uning tashqi siyosatdagi neytrallik prinsipidir. Ushbu prinsip mamlakatning xavfsizlik strategiyasiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Turkmaniston ko‘proq ichki barqarorlikni ta’minlashga e’tibor qaratib, tashqi mojarolardan chetda turishga intiladi. Biroq Afg‘oniston bilan chegaradosh hududlar ushbu siyosat uchun muayyan chaqiriqlarni yuzaga keltiradi. Siyosiy beqarorlik va terroristik guruhlar faoliyati ushbu hududga xavf soladi. Shu sababli Turkmaniston chegara xavfsizligini mustahkamlashga majbur.

Afg‘oniston bilan bog‘liq holatda ushbu strategiyalar yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu hududdan kelayotgan tahdidlar kompleks xarakterga ega. Shu bois davlatlar ham kompleks yondashuvni qo‘llashi zarur. Chegara xavfsizligi milliy siyosatning ajralmas qismi bo‘lib, u ko‘p darajali strategik yondashuvni talab etadi. Ushbu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun siyosiy iroda, iqtisodiy resurslar va xalqaro hamkorlik muhim omillar hisoblanadi. Chegara xavfsizligi, migratsiya va gumanitar bosim bilan bog‘liq masalalar zamonaviy xalqaro xavfsizlik tizimining eng muhim va o‘zaro bog‘liq elementlaridan biri hisoblanadi. Ushbu omillarni alohida-alohida tahlil qilish muhim bo‘lsa-da, ularni yagona tizim sifatida ko‘rib chiqish

yanada chuqurroq tushuncha beradi. Ayniqsa Afg‘oniston omili ushbu bog‘liqlikni yaqqol namoyon etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, chegara xavfsizligi faqat hududiy nazorat bilan cheklanmaydi. U iqtisodiy rivojlanish, migratsiya siyosati va gumanitar yondashuv bilan uzviy bog‘liq. Shu sababli ushbu sohada kompleks yondashuv zarur.

Gumanitar inqiroz esa ushbu tizimning eng zaif bo‘g‘ini hisoblanadi. Aholining asosiy ehtiyojlari qondirilmagan sharoitda xavfsizlikni ta’minlash qiyinlashadi. Bu esa radikallashuv va beqarorlik xavfini oshiradi. Afg‘oniston misolida ushbu omillar o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Siyosiy beqarorlik, iqtisodiy tanazzul va ijtimoiy muammolar birgalikda mintaqaviy xavfsizlikka tahdid tug’diradi. Natijada zamonaviy xavfsizlik tizimi ko‘p darajali va kompleks xarakterga ega ekanligi ayon bo‘ladi. Ushbu tizimda harbiy, iqtisodiy va ijtimoiy choralar birgalikda qo‘llanilishi zarur. Xulosa qilib aytganda, chegara xavfsizligi, migratsiya va gumanitar bosim masalalari yagona strategik konsepsiya asosida hal etilishi lozim. Faqat shundagina barqaror va xavfsiz mintaqaviy muhitni ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Buranov, S. M. (2020). Geopolitical aspects of Uzbekistan ’s participation in the processes of stabilization of the situation in Afghanistan (PhD dissertation). Tashkent State University of Oriental Studies.*

2. Marshall, T. (2015). Prisoners of geography: Ten maps that explain everything about the world. Scribner.

3. United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). World drug report 2023. United Nations. https://www.unodc.org/

4. International Organization for Migration. (2022). World migration report 2022. IOM. https://www.iom.int/

5. United Nations High Commissioner for Refugees. (2023). Global trends: Forced displacement in 2023. UNHCR. https://www.unhcr.org/

6. Organization for Security and Co-operation in Europe. (2021). Border security and management in Central Asia. OSCE. https://www.osce.org/

7. United Nations Development Programme. (2022). Human development report 2022. UNDP. https://hdr.undp.org/